

O VJERODOSTOJNOSTI ISPRAVA UNESENIH U POTVRDNICE PAPE GRGURA IX. IZ 1227. GODINE

Lujo Margetić

U potvrđnicama pape Grgura IX. iz 1227. izdanim za zagrebački kaptol i biskupa nalazi se 8 isprava važnih za hrvatsku povijest, a posebno za najstariju povijest zagrebačke biskupije. Jedna od tih isprava bila je »donekle sumnjiva« već Szentpéteryu, a vrlo sumnjiva Tanodiu, dok je N. Klaić proglasila krivotvorenom ne samo tu nego i tri daljnje isprave među kojima i Zlatnu bulu iz 1217. Autor dokazuje da su sve te isprave potpuno vjerodostojne.

Interes hrvatske kulturne javnosti usmjeren je ove i iduće godine, uz ostalo, i na obilježavanje 900. obljetnice osnivanja zagrebačke biskupije. Naime, u tzv. Felicijanovoj ispravi¹ spominje se podatak da je ugarski kralj Ladislav osnovao zagrebačku biskupiju »da bi biskupska briga, one, koje je zabluda poganstva otuđila od štovanja Boga, povratila na put istine« (quo error idolatrie a dei cultura extraneos fecerat, episcopalis cura ad viam veritatis reduceret).

Za najranije razdoblje zagrebačke biskupije od najvećeg je interesa pitanje vjerodostojnosti isprava koje je papa Grgur IX. potvrdio 9.VII.1227. godine² kaptolu, a 10.VII. iste godine³ biskupu. Već su odavno Szentpétery i Tanodi izrazili sumnju u vjerodostojnost isprave kojom je kralj Andrija II. potvrdio 1217. godine kaptolu mnoge posjede i povlastice, a N. Klaić proglasila je krivotvorinama četiri od ukupno osam isprava iz navedene dvije Grgurove potvrđnice.

Sa svoje čemo strane pokušati dati prilog rješavanju toga, za zagrebačku biskupiju i hrvatsku povijest uopće, važnog pitanja. Samo se po sebi razumije da si nismo postavili kao zadatak braniti vjerodostojnost napadnutih isprava, jer to bi bila deplasirana apologetika. Jedino što smo željeli bilo je konfrontirati dosad iznijete argumente s nekim našim argumentiranim prijedlozima u nadi da će naše analize biti od izvjesne koristi daljnjim istraživanjima.

Riječ je o ovim ispravama:

1. U potvrđnici Grgura IX. od 9.VII.1227. izdanoj kaptolu:
 - a) isprava kralja Emerika iz 1199. godine (CD II, 339, br. 315)
 - b) isprava kralja Andrije II. iz 1217. godine (CD III, 150, br. 131)

¹T. Smičiklas, Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (Codex diplomaticus, dalje CD), sv. II, Zagreb 1904., 42, br. 42 od 26.IV.1134.

²CD III, 271, br. 243.

³CD III, 272, br. 244.

- c) isprava kralja Andrije II. iz 1221. godine (CD III, 199, br. 175)
 - d) Zlatna bula Andrije II. iz 1217. (CD III, 147, br. 130)
 - e) darovanje biskupa Stjepana II. iz 1227. godine (CD III, 270, br. 248)
2. U potvrdnici Grgura IX. od 10.VII.1227. izdanoj biskupu:
- a) isprava kralja Emerika iz 1199. godine (CD II, 339, br. 315)
 - b) isprava kralja Emerika iz 1201. godine (CD III, 7, br. 8)
 - c) isprava vojvode Andrije iz 1201. godine (CD III, 6, br. 7)
 - d) Zlatna bula Andrije II. iz 1217. godine (CD III, 147, br. 130)
 - e) isprava vojvode Bele iz 1222. godine (CD III, 219, br. 193).

Dakle, u obje Grgurove potvrdnice nalazi se deset tekstova isprava. Od toga su isprave pod a) i b) u obje potvrdnice iste, tako da Grgurove potvrdnice sadržavaju samo osam različitih isprava. Od tih osam isprava četiri nisu ni od koga osporene: u potvrdnici kaptolu isprave pod c) i e), a u potvrdnici biskupu također isprave pod c) i e). Ostale četiri proglašene su bilo sumnjivim bilo krivotvorenim. Kako je među tim ispravama daleko najvažnija Zlatna bula (u obje potvrdnice pod d), započeti ćemo analize s njom.

Gy. Györffy⁴ i N. Klaić⁵ pokušali su dokazati da je Andrijina najvažnija povlastica, Zlatna bula, krivotvorina, koju je dao sastaviti zagrebački biskup Stjepan II. 1227. godine, da bi pobijedio u sporu s opatom samostana Sv. Martina Panonskog. Teza zaslužuje detaljniju analizu. Prikazat ćemo tijekom toga spora prema raspoloživim podacima.

Kao što o tome izvještava isprava Honorija III. od 2. siječnja 1221.⁶ spor je započeo još u vrijeme pape Inocenta III. (22.II.1198. - 16.VII.1216) vjerojatno na prijelazu XII. u XIII. stoljeće, i to između zagrebačkoga biskupa i kaptola s jedne i opata samostana Sv. Martina Panonskog s druge strane super decimis quarandam possessionum et aliarum rerum in comitatu Simigiensi existentium (o desetinama nekih nekretnina i drugih stvari u somotskom komitatu)⁷. Inocent III. dao je predmet na rješavanje raznim sucima (ad diversos iudices) i konačno đurskom biskupu zajedno s još nekima, kako bi oni u roku od mjesec dana nakon litiskontestacije predmet pripremili za opći koncil (studenj 1215.). Ali, zbog izbjegavanja zagrebačkog biskupa predmet nije mogao biti pripremljen pa se opat obratio izravno Inocentu III. i podnio mu tužbeni zahtjev protiv biskupa i kanonika koji je obuhvatio

a) decimas omnium frugum et aliarum rerum terre culte ac inculte, silvarum, marturinatorum, porcorum et ceterorum animalium, apum et tributorum ac vectigalium partis comitatus Simigiensis que est ultra fluvium Dravum (desetine svih plodova i ostalih stvari, obrađene i neobrađene zemlje, šuma, kunovine, svinja i ostalih životinja, pčela i poreza i zakupa dijela samodskog komitata preko rijeke Drave),⁸

b) desetine trih crkava koje se nalaze sjeverno od Drave,

c) sve plodove koje je tužena strana ubrala. Zagrebački je biskup prema opatovoj tužbi nasilno oduzeo (per eundem episcopum spoliati)

d) troškove postupka.

⁴Gy. Györffy, Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata, Leveltári közlemények 40, 1970, 223-240.

⁵N. Klaić, Tobožnji Ladislavov »monasterium sacti Stephani regis« u Zagrebu, Peristol 24, 1981, 35-40.

⁶CD III, 188, br. 163.

⁷Slične muke imao je 1215. i 1216. godine Inocent III. sa sporom oko desetina između opatica samostana Sv. Martina i ostrogonskog nadbiskupa. Vidi o tome zanimljive vijesti u Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, Bratislavae 1971, 153 br. 196 i 157 br. 201.

⁸Na južnoj, desnoj obali Drave.

U dokaz svoga prava predložio je opat - sve prema navedenoj ispravi - privilegij Sv. Stjepana i potvrde papa Aleksandra III. (1159.-1189.), Urbana III. (1185.-1186.) i Klementa III. (1189.-1191).

Predstavnik zagrebačke crkve odgovorio je da je njegova crkva sporne desetine nesmetano i dugotrajno posjedovala i da se somodski komitet u doba izdavanja privilegija Sv. Stjepana nije protezao južno od Drave, a da crkve sjeverno od Drave pripadaju zagrebačkoj biskupiji. Nato je Inocent III. stvar dao na razmatranje vačkom biskupu i još nekim sucima, ali se rješavanje nije pomaklo s mrtve točke, to više što je u međuvremenu umro Inocent III. Zato je novi papa - Honorije III. (24.VIII.1216. - 18.III.1221.) povjerio stvar novim izvjestiteljima, ali ni oni nisu »iz raznih razloga« učinili ništa. Papa je nato odredio novog izvjestitelja pa kada ni to nije imalo željenoga rezultata, on je 2.I.1221. godine ponovo promijenio izvjestitelje i naredio im da predmet riješe, pripreme, uz suglasnost stranaka, a ako to ne mogu - neka predmet pošalju papi. Tako Honorijeva isprava iz 1221. godine.

Prema ispravi Honorija III. od 4.VII.1226.⁹ proizlazi da je već u vrijeme općeg koncila, tj. u studenome 1215. godine, došlo do litiskonstestacije - ali čak ni 1226. godine, dakle punih jedanaest godina kasnije - sporu se nije nazirao svršetak. Opat je zbog toga zatražio da se donese ili konačna presuda iz ogluhe (contumacia) ili barem (privremeno) uvođenje u posjed spornih stvari (in corporalium possessionem rerum petitarum) i uz to da mu se naknade troškovi u visini od 180 (ili više) maraka srebra. Papa je procijenio nastale troškove na 60 maraka i pozvao k sebi obje stranke na konačno ročište (terminum preceptorium) na dan 25.XII.1226.

Po svemu se čini da je došlo do daljnjeg odlaganja toga »konačnog« ročišta jer se spor nije nastavio za života Honorija III.

N. Klaić tvrdi da je »valjalo (...) iskoristiti promjenu u Rimu« pa se »zato, kako pretpostavljamo, u kancelariji biskupa Stjepana II. užurbano radi na sastavljanju dokaza - tj. tobožnjih darovnica -«. ¹⁰ Ta nam se teza čini posve neuvjerljivom. Zar je doista moguće da je biskup Stjepan II počeo »užurbano« stvarati krivotvorinu nakon više od četvrt stoljeća od početka spora i nekoliko mjeseci nakon što je protekao i zadnji, »konačni« rok. Ako je ikada trebalo »užurbano« raditi, to je bilo neposredno nakon 1215. godine, kada je već došlo do litiskonstestacije i kada je, u skladu s kanonskim postupkom, biskupu odobrena odgoda da bi mogao prikupiti dokaze u prilog svoje crkve. Smatramo da je razlog nastanka navodne krivotvorine iz 1217. godine, što ga navode Györffy i N. Klaić posve neuvjerljiv i neprihvatljiv.

Na pitanje spora biskupa s opatom vratit ćemo se nakon što analiziramo ostale elemente te teze. Predloženo je nekoliko argumenata protiv vjerodostojnosti Zlatne bule:

a) »Vladareva izvjava o potvrdi ranijih povlastica nema nikakva smisla«¹¹ zato što se ne navodi o kojim je povlasticama riječ, nego se samo tvrdi da su one po kancelaru Ugolinu pročitane pred mnoštvom, pa kako se u njima nije pronašlo ništa čemu bi se moglo prigovoriti, kralj ih je potvrdio zlatnim pečatom.

b) Nemoguće je da bi u kraljevskoj kancelariji bila sastavljena sankcija kojom se prijeti onome banu ili vojvodi koji bi učinili nešto protiv prava zagrebačke crkve kaznom od 50 maraka, a ako bi bio kraljevskoga roda -

⁹CD III, 257, br. 230.

¹⁰N. Klaić, n.dj. (br. 5), 39. tako još 1970 Györffy, n. dj. (br. 4), 230- 231.

¹¹N. Klaić, n. dj. (br. 5), 39.

gubitkom nasljednoga prava na krunu tako da će postati latalica ili prognanik, koji neće moći pokrivati svoje troškove,¹² nego će uvijek tuđe prosjačiti.

c) Vladaru su podmetnute »sasvim nepotrebne riječi kojima tumači što je njegova Zlatna bula«.

Ovaj treći prigovor mogli bismo, čini se, zanemariti, jer tekst glasi: sigili nostri videlicet auree bulle munimine roborari fecimus.

Prigovori pod a) i b) mnogo su jači. Uz to, N. Klaić upozorava na to da 1227. godine »ni biskup ni kaptol nisu imali original! A svega je deset godina prošlo od izdavanja - tobože dakako - Andrijine povlastice!«¹³ Ali, upravo to upozorenje nimalo nas ne uvjerava jer ne vidimo pravoga razloga da ga prihvatimo. Upravo obratno, zlatan pečat u Zlatnoj buli iz 1217. godine spominje papa Grgur IX. 1227. godine i u ispravi izdanoj kaptolu¹⁴ i u onoj u prilog biskupa¹⁵. Ali, pretpostavimo da je papa Grgur IX. »zažmirio« i potvrdio samo prijepise, tj. po N. Klaić Stjepanove krivotvorine. Međutim, sačuvan je i izvornik isprave Bele IV od 22. prosinca 1269.¹⁶, u kojem piše da mu je zagrebački biskup Timotej predočio zlatnu bulu iz 1217. godine i da »nos igitur privilegium carissimi patris nostri sub bulla aurea possessionibus et libertatibus confectum, non abrasum, non cancellatum, nec in aliqua sua parte viciatum, ratum habentes et acceptum, de verbo ad verbum (...) duximus confirmandum«. Mislimo da ne bi smjelo biti sumnje: Bela IV. je 1269. godine imao pred sobom izvornik zlatne bule iz 1217. godine. Ali - to nije sve. Dvije godine kasnije - 26.VII.1271.¹⁷ - njegov sin Stjepan V. potvrđuje uz ispravu kralja Emerika iz 1199. još i Zlatnu bulu iz 1217. U izvorniku Stjepanove isprave, koji se čuva u arhivu zagrebačke nadbiskupije, Stjepan V. kaže da je pronašao oba dokumenta potpuno ispravnim (non abrasa, non cancellata, nec interiecta, nec in aliqua sui parte viciata (...) invententes), s time, dakako, da uvodno ističe da mu je biskup Timotej predočio (obtulit et exhibuit) Emerikovu ispravu i privilegium Andree regis sub bulla aurea. Dakle, još 1217. godine postojala je Zlatna bula iz 1217. godine u izvorniku. Ako tome dodamo da je stolnobiogradski kaptol 14.IV.1272. također imao pred sobom izvornu zlatnu bulu iz 1217. godine,¹⁸ onda mislimo da možemo mirne duše zaključiti da nije točna teza Györffyja i N. Klaić da ni biskup ni kaptol nisu 1227. godine imali izvornik Zlatne bule iz 1217. godine. Gola tvrdnja da »ima nekoliko tobožnjih prijepisa te tobožnje Andrijine povlastice« stoji nasuprot uvjeravanju onih koji su izvršili ovjeru da su pred sobom imali izvornik i koji izričito spominju zlatni pečat. Zar su dosiđa svi lagali ili je riječ o hiperkritici, kojom se može staviti u sumnju ama baš svaka povijesna činjenica?

Prema tome, imamo s jedne strane doista sumnjive dijelove Zlatne bule na koje su s pravom upozorili Györffy i N. Klaić, a s druge strane vijesti iz XIII. stoljeća po kojima proizlazi da su ozbiljne ustanove i ličnosti imale pred sobom izvornik 1227., 1269., 1271. i 1272. godine. Kako pomiriti tu proturječnost?

Smatramo da se na to pitanje može dati zadovoljavajući odgovor. Andrija II. prošao je preko Zagreba prema Splitu i dalje na svoj križarski rat

¹²N. Klaić, na i. mj. pogrešno prevodi: koji se neće svojim zadovoljiti.

¹³N. Klaić, Zagreb u srednjem vijeku, Zagreb 1982, 312.

¹⁴CD III, 271.

¹⁵CD III, 272.

¹⁶CD V, 507, br. 973.

¹⁷CD V, 598, br. 49.

¹⁸CD V, 622, br. 71.

sredinom 1217. godine. Nezamislivo je da su se u Zagrebu vodili dugotrajni pregovori o potvrdi ranijih privilegija i o dodjeljivanju novih. Upravo je očito da je biskup (zajedno s kaptolom) imao pripremljen nacrt svojih desiderata (koji je nedvojbeno podupro bogatim novčanim prilogom), pa je kralj, prihvativši biskupovu molbu, dao najprije nalog svom kancelaru da pročita ranije privilegije, odobrio nove povlastice i predao nacrt svom kancelaru, koji je sebi posao olakšao izradivši protokol i cshatokol te dao pisaru da prepíše tako popunjen biskupov nacrt. »Sreparajuća« sankcija, koja odaje ruku molitelja, možda i nije tako neobična kao što izgleda. Andrijin sin Bela imao je 1217. godine 11 godina, a Andrija je u Palestini mogao poginuti, pa nije bilo nerazumno osigurati se »jakim riječima« protiv eventualnih pokušaja Andrijina nasljednika da Zlatnu bulu pokuša obezvrijediti.¹⁹

Smatramo da okolnosti u kojima je izdana Andrijina Zlatna bula iz 1217. godine govore u prilog našem tumačenju neobičnosti u formulacijama. U svemu ostalom isprava je diplomatski besprijekorna. I sama N. Klaić napominje da je »falsifikat iz 1217. godine sastavljen vrlo vješto«.²⁰

Vratimo se sada razlogu zbog kojeg je navodno došlo do sastavljanja Andrijine Zlatne bule iz 1217. godine. Naime, sadržaj Zlatne bule iz 1217. godine potvrđuje da je osnovni cilj toga dokumenta osigurati značajne povlastice zagrebačkoj crkvi: imunitet zagrebačke crkve u odnosu na sudbenu nadležnost bana ili vojvode, oslobađanje od plaćanja marturine i drugih podavanja²¹ itd. Te goleme povlastice neusporedivo su značajnije od davanja

¹⁹Györfly, n. dj. (br. 4) 232 za neobičnu sankciju kaže da ezeket a sorokat Ugrin királyi kancellár síhasem irhatta le. To je, dakako, točno, ali iz toga ne slijedi nužno da je isprava nevjerodostojna, nego upravo ono što je rekao i Györfly, tj. »ove retke ne bi kraljev kancelar nikad napisao«. Naša teza o nacrtu kojeg je dao sastaviti zagrebački biskup, vjerojatno uz pomoć kanonika, na zadovoljavajući način tumači neobičnu sankciju. U vrlo korisnoj knjizi Biskupski i kaptolski Zagreb, Zagreb 1991, prepunoj vrijednih podataka i nezaobilaznih analiza, autor - L. Dobronić - u analizi Zlatne bule iz 1217. godine ističe da je James Ross Sweeney, »specijalist za papinske isprave iz 13. stoljeća« pregledao potvrđnicu Grgura IX. iz 1227. godine, te da on »sa sigurnošću tvrdi« da je ona autentična jer ima sve karakteristične znakove pisara papinske kancelarije tog vremena« (str. 12). To se očito odnosi na potvrđnicu Grgura IX. jer je ona sačuvana u izvorniku i jer se jedino za izvornik može reći ima li ili ne »sve karakteristične znakove pisara«. Međutim, u literaturi s pravom nema spora o tome je li ili ne ta potvrđnica (zapravo dvije potvrđnice - biskupu i kaptolu) sačuvana u izvorniku: ona je nedvojbeno izvornik. Problem je u nečem drugom: jesu li (i koje) isprave koje ona potvrđuje vjerodostojne ili krivotvorene. Gy Györfly i N. Klaić tvrde za Zlatnu bulu iz 1217. godine da je krivotvorena, ostali autori drže je vjerodostojnom.

L. Dobronić kao da ipak sumnja u vjerodostojnost Zlatne bule iz 1217. godine, jer nastavlja: »Možda su u njoj iskivljeni podaci o desetini odnosno o tome kome je ona pripadala itd.« Ako smo dobro razumjeli misao L. Dobronić, ona dopušta mogućnost da Andrija II. nije zagrebačkom biskupu dodijelio desetinu marturina, lučkih pristojbi itd. na cjelokupnom području biskupije, dakle, da je u tom dijelu isprava pretrpjela manipulaciju. Iz toga bi slijedilo, ako se ne varamo, da je Zlatna bula iz 1217., u obliku u kojem je ona sačuvana, možda ipak djelo krivotvoritelja pa se tako Dobronić oprezno slaže s Györflyjem i N. Klaić i oprezno sumnja u vjerodostojnost Zlatne bule, doduše - bez iznošenja novih argumenata.

Posve drugo značenje ima sumnja L. Dobronić. »Možda nije točno da je u njegovoj (Ladislava: L.M.) prisutnosti posvećena katedrala koju je gradió kralj Ladislav«. Ova se sumnja, dakako, uopće ne tiče vjerodostojnosti same isprave jer je Andrija II. mogao o prošlosti zagrebačke biskupije imati pogrešne predodžbe. Iz riječi L. Dobronić proizlazilo bi da ona dopušta mogućnost da je možda kralj Andrija prisustvovao posvećenju katedrale, sagrađene od Ladislava. Smatramo da nikakvoj sumnji nema mjesta. S pravom je već Tkalić rekao: »ne može se to ni pomisliti itd.« i odbio svaku pomisao na to da bi crkva ostala neposvećena dulje od jednog stoljeća. Dobronić kao da svojom sumnjom otvara problem, koji po našem mišljenju ne postoji. Ali vjerojatno se Dobronić samo nespretno izrazio.

²⁰N. Klaić, n. dj. (br. 13), 312. Naprotiv, Györfly, n. dj. (br. 4) 231 smatra da je riječ o gruboj krivotvorini.

²¹Tumačenje i prijevod Zlatne bule iz 1217. godine što ga je predložila N. Klaić ne mogu se u mnogim pojedinostima smatrati uspješnim. Tako npr. tekst

Statuimus eciam firmiter, ut populus ecclesie sive sit episcopi sive capituli, in nullius foro tributum solvere cogatur, nec eciam tributarii vel salinarii regis causa exerceantur sue negociacionis contra episcopi voluntatem vel officialium suorum ad aliquod forum episcopi accedere presumant; et si inventi fuerint, capti in carcere quadraginta diebus detineantur, omnes res suas quas tunc erga se habent amittentes

ovlaštenja biskupu na cjelokupnom području njegove biskupije (*quantum limes episcopalis concludit*). Ali, s druge strane, biskup je sigurno prilikom sastavljanja nacрта sadržaja Zlatne bule imao u vidu neugodan spor s opatom, pa je vješto ubacio naoko nevinu formulaciju u tekst povlastice, a vjerujemo da je o dometu takve formulacije upoznao i Andriju. U protivnome, radilo bi se o prijevari koja bi imala za posljedicu, uz ostalo, poništenje toga dijela povlastice. Ali, takvom formulacijom Andrije II. okrnjena su prava samostana Sv. Martina, dobro utemeljena povlasticom Sv. Stjepana i potvrđnicama prethodnih papa. Po svemu se čini da su Inocent III. i Honorije III. željeli predmet riješiti u prilog opata, ali su suci-izvjestitelji opetovano zavlčili sa svojim izvještajem, nesumnjivo zato što se nisu htjeli zamjeriti biskupu. Da je Honorije III. doista želio predmet riješiti u prilog opata vidi se osobito po tome što on 4.VII.1226. tvrdi da je u vrijeme općeg koncila, tj. 1215. godine, došlo do litiskontestacije. Kako se litiskontestacijom utvrđuje trenutak odlučan za činjenično i pravno stanje među strankama, to sve promjene činjeničnog stanja nastale nakon litiskontestacije nemaju više upliva na parnicu u tijeku, drugim riječima - Zlatna je bula iz 1217. godine time bila isključena i iz raspravljanja i iz odlučivanja, pa je time bio otvoren put prema donošenju presude u korist opata. Kao što je poznato, Honorije III. bio je izvrstan pravnik, što dokazuje i njegova napomena o litiskontestaciji.

Međutim, nakon Honorijeve smrti 1227. godine situacija se stubokom promijenila. Grgur IX. nije želio u tom pitanju zaoštravati odnose sa zagrebačkim biskupom, koji mu je kao moćna i ugledna osoba mogao itekako pomoći u sprovođenju njegove, papine, politike u Ugarskoj. Kako je Grgur IX. također bio okružen izvrsnim pravnicima, a uz to je bio i nadasve mudar i pragmatičan političar, pronašao je izlaz iz - na prvi pogled - bezizlazne situacije u kojoj se nalazio zagrebački biskup zbog postavke koju je prihvatio Honorije III. da je 1215. godine izvršena litiskontestacija u sporu biskupa s opatom. I zbog toga Grgur IX. tvrdi 1232. godine²² da litiskontestacija nije bila upisana u sudske akte: *litiscontestationem legitimam acta iudici non habebant*. Grgur IX. ne ulazi u pitanje je li litiskontestacija izvršena ili ne, on naprosto utvrđuje da je ne može uzeti u obzir zato što nije, kao što se to tražilo po kanonskom postupku, upisana u spise. Honorije III. bio je, čini se, u pravu da je do nje došlo, ali bit će da je i Grgur IX. imao pravo i da o njoj nije postojala bilješka. Uzalud je Grgur IX. pisao 28.VIII.1227. godine opatu da je doduše prije približno mjesec dana potvrdio povlastice zagrebačke crkve, ali da navodno to neće biti na štetu (*nullum preiudicium!*) samostanu Sv. Martina.²³ Opat je morao znati što ga čeka, pa se zadovoljio kompromisom: dobio je tri crkve sjeverno od Drave i 500 maraka odštete.

Treba priznati da se Grgur IX. pokazao i kao dobar pravnik i kao mudar političar. Pretpostavimo načas da je prihvatio stajalište da je do litiskontestacije došlo 1215. godine. Ako je papa želio biti dosljedan, morao je prihvatiti i daljnju konzekvenciju, tj. da zagrebački biskup nije mogao dosjesti javnopravne povlastice i da, prema tome, biskup mora izručiti sva

prevodimo ovako: Također čvrsto određujemo da se crkveni podložnici, pripadali oni biskupu ili kaptolu, ne sile na plaćanje pristojbe na bilo čijem trgu; također (N. Klaić: ali) neka se ni kraljevi poreznici i solari ne usude doći protiv volje biskupa ili njegovih službenika na bilo koji biskupski trg radi obavljanja svojih zadataka (N. Klaić: da trguju), a ako to učine neka ih se uhvati i zadrži u zatvoru 40 dana i neka izgube sve stvari koje su tada imali kod sebe.

Naime, smatramo da se kraljevim poreznicima ne dozvoljava ubirati porez (a ne trgovanje). Nemoguće je da bi se puko trgovanje poreznika kažnjavalo sa 40 dana zatvora. N. Klaić prevodi populi *ecclesie* sa »crkveni narod«, što nam se čini previše doslovnim prijevodom.

²²CD III, 362, br. 316 od 22.VII.1232.

²³CD III, 276, br. 241.

svoja prava u somodskom komitatu opatu. Ali, to nije sve. Kako je Andrija II. doista 1217. godine priznao zagrebačkom biskupu pravo na desetine u somodskom komitatu, na desetinu bi u tom dijelu somodskog komitata imali pravo i opat (na osnovi povlastice Sv. Stjepana) i biskup (na osnovi povlastice Andrije II.). Možemo zamisliti kakvo bi nezadovoljstvo time izazvao Grgur kod somodskih komitatskih organa južno od Drave, koji bi morali 10% ubiranih prihoda davati jednoj, a 10% drugoj crkvenoj ustanovi itd. A Andrija II. zapravo »nije ništa loše mislio«. On je samo potvrdio postojeće stanje po kojem je biskup već davno prije 1217. godine faktično dobivao desetinu državnih prihoda na cjelokupnom području svoje biskupije. Treba priznati da je Grgur IX. postupio onako kako bi trebao postupiti svaki dobar pravnik: pronašao je u opatovu zahtjevu slabu točku, u parnicu ubacio i zlatnu bulu iz 1217. godine i prinudio opata na nagodbu, te ga djelomice umirio ustupanjem triju crkava i »otpremninom« od 500 maraka.

Vrijedi napomenuti još nešto. Naime, u ispravi iz 1232. godine papa Grgur IX. navodi temelj opatova zahtjeva u doba Inocenta III., ali ne i biskupovu obranu, koja se svodila na dugotrajan posjed. Da je papa 1232. godine naveo tu biskupovu obranu, odmah bi bilo jasno da u vrijeme Inocenta III. zagrebačka biskupija nije držala sporna područja na osnovi povlastice, a onda bi se otvorilo neugodno pitanje nije li samostan ipak bio spoliatus. Zato Grgur IX. pitijski kaže da biskupov zastupnik utcumque respondio²⁴ (tj. da je odgovorio koliko mu je bilo moguće!). Konačna nagodba biskupa i opata nesumnjivo je plod dugotrajnih pregovora koji su uvažavali i želje državnih vlasti: opat odustaje od svojih prava na područja južno od Drave, a biskup na prava svoje crkve sjeverno od iste rijeke. Opat je s punim pravom mogao upozoravati na okolnost da Andrija II. nije mogao pravovaljano oduzeti njegovom samostanu desetine na području vesprimskog komitata, ali je veliko pitanje kako bi za opata moglo završiti takvo tvrdoglavo inzistiranje na pravima njegova samostana. Ali, budući da je već morao ustuknuti pred razlozima oportuniteta, opat je očito inzistirao da mu se, ako već gubi svoja davno dobro utemeljena prava, barem dobro plati. I doista, nagodba obuhvaća i odštetu opatu u iznosu od 500 maraka. N. Klaić to tumači kao »odštetu za tržne pristojbe koje biskupovi ljudi nisu za vrijeme spora plaćali na stolnobiogradskom trgu«, pa je, prema tome, ta velika »globa dokaz da je odredba o oslobađanju od plaćanja tržnih pristojbi biskupovih i kaptolskih ljudi na ugarskom području« iz zlatne bule iz 1217. godine »izmišljena«.²⁵ Ali, nije riječ ni o globi ni o tržnim pristojbama. Biskup se obvezuje da će opatu platiti 500 maraka srebra »ad pondus Ungariae bonorum et electorum frisatricorum vendentium et ementium, tam pro possessionibus quam rebus aliis commercio competentium, prout vendi consuevit et emi apud castrum (...) Alba«, tj. (500 maraka srebra) prema ugarskoj mjeri dobrih i probranih frizatika koja se upotrebljava u trgovini pri prodaji i kupnji, bilo za nekretnine, bilo za druge stvari, i to kao što se običava prodavati i kupovati u gradu Stolni Biograd. Tim riječima pokušava papa što preciznije odrediti vrstu novca koji će biskup isplatiti opatu. Tim se riječima ne određuje razlog zašto biskup plaća, nego kako plaća. Papa navodi i razlog plaćanja, i to neposredno prije toga: pro quibusdam fructibus et expensis, tj. za neke plodove i troškove. Opatovi su troškovi odmjereni 1226. godine u visini od 60 maraka,²⁶ a sada - 1232. godine - mogli su

²⁴CD III, br. 316 od 22.VII.1232.

²⁵N. Klaić, n. dj. (br. 5), 39.

²⁶CD III, 258, br. 230.

iznositi možda i dvostruko više, ali je to još uvijek daleko od 500 maraka. Što se pak tiče »nekih« plodova, očito je riječ o kompromisu, jer je opat tražio povrat svih od biskupa ubranih plodova, a to je za cijelo sporno područje i dugo vrijeme kroz koje je biskup uživao te plodove i »nasilno ih oduzco« opatu morao biti daleko veći iznos.

Na analizu vjerodostojnosti Zlatne bule iz 1217. godine valja nadovezati analizu vjerodostojnosti isprave kralja Andrije II. u korist zagrebačkoga kaptola, izdane 1217. godine, tj. na proputovanju preko Zagreba na križarsku vojnu u Palestinu, koja je sačuvana samo u izvornoj potvrdnici pape Grgura IX. od 9.VII.1227.²⁷ i u prijepisu Stolnobiogradskog kaptola iz 1272. godine. Nju je Szentpétery²⁸ označio »donekle sumnjivom« (némileg gyan#ssa) jer joj je konstrukcija nejasna i jer je izvornik - prema iskazu zagrebačkoga kaptola - navodno u Stolnom Biogradu izgorio zajedno s još nekim ispravama. Tanodi²⁹ se također pridružio Szentpéteryevim sumnjama. Tanodi je prije svega prilično detaljno obrazložio u čemu se sastoji pobrkanost isprave, a uz to napomenuo da sumnju izaziva potpuna istovjetnost protokola i eshatokola, te isprave i Zlatne bule iz 1217. godine. Osobito mu se činila sumnjivom istovjetnost arenge, koja »je bila jedan od najpromjenljivijih dijelova izprave pa je sastavljač izprave upotrebljavao za razne izprave razne arenge, makar su nastale one u isto vrijeme«. Uz to nema prave koroboracije. I, konačno - »vrlo je sumnjiva« i upotreba izraza »cartula« koju »kraljevske i ostale izprave na sjeveru« nikada ne upotrebljavaju. Tanodi je zaključio da »možemo uzeti s priličnom vjerojatnošću da je (isprava) falsifikat, nastao prije 9. srpnja 1227.«, tj. prije nego što ju je Grgur IX. uključio u svoju potvrdnicu.

N. Klaić nije ni najmanje sumnjala u to da je Grgurova potvrdnica kaptolu iz 1217. godine krivotvorina.³⁰ Pri tom, N. Klaić primjećuje da ni Stanisavljević³¹ ni Dobronić³² pri analizi tzv. Baranovih zemalja »nisu zapazili da su spomenuta sela sadržana samo u ovoj tobožnjoj Andriji potvrdnici koja je sačuvana samo u prijepisu iz 1272. godine, što bi moglo značiti da je u danas poznatoj formi sastavljena negdje između 1227. i 1272. godine jer je sigurno da su kanonici 1227. godine imali u rukama Andrijinu potvrdnicu iz 1217. godine da bi je poslali papi u Rim na potvrdu«. ³³Dakle, po N. Klaić, postojala bi »prva redakcija« krivotvorine iz 1217. godine, koja je nastala prije 1227. godine, i »druga redakcija«, koja je nastala »najranije oko sredine XIII. st.« To nije tako. Uvidom u Grgurovu potvrdnicu iz 1227. godine, koja je sačuvana u izvorniku, može se ustanoviti da se cijeli odlomak o Baranovim zemljama nalazio već u toj ispravi, te da, prema tome, nije došlo ni do kakve »druge redakcije«.

Uz to, Andriji potvrdnica iz 1217. godine nije mogla nastati prije 1221. godine. Naime, u Grgurovoj potvrdnici iz 1227. godine, nakon doslovnog navođenja Andriji potvrdnice, navedena je doslovce i odluka Andrije II. iz 1221., kojom on oduzima zemlju Kamešnicu zagrebačkom kaptolu i umjesto te zemlje daje mu zemlje Rodos, Wilduse, Cupuc i Braten.

²⁷CD III, 271, br. 243.

²⁸I. Szentpétery, *Az Árpád-házi királyok okleveleinék kritikái jegyzéke*, I kötet (1001-1275), Budapest 1923, 107, br. 326.

²⁹Z. Tanodi, *Izprave zagrebačkih biskupa Stjepana I i Stjepana II*, Kulturno-povijesni zbornik zagrebačke nadbiskupije u spomen 850-godišnjice osnutka I, Zagreb 1944, 324-326.

³⁰N. Klaić, n. dj. (br. 13), 404.

³¹M. Stanisavljević, *Baranove zemlje*, »Vjesnik Hrvatskoga državnog arhiva« knj. XI, Zagreb 1945, 81-92.

³²L. Dobronić, *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća*, »Rad«, knj. 286, Zagreb 1952, 202-203.

³³N. Klaić, n. dj. (br. 13), 403.

Zemlja Kamešnica spomenuta je u Andrijinoj povlastici iz 1217. godine kao prva među kaptolskim zemljama (doduše bez navođenja imena Kamešnica) i s vrlo detaljnim opisom međa. Bilo bi besmisleno tvrditi da su kanonici poslije 1221. godine sastavljali krivotvorinu, opisujući detaljno zemlju koju više nisu posjedovali i umjesto koje su 1221. godine dobili druge zemlje. Dakle, isprava iz 1217. godine postojala je sigurno u obliku u kojem je došla do nas - ne samo prije 1227. godine, nego čak prije 1221. godine.

Na taj smo se način toliko približili godini 1217. kao godini sastavljanja Andrijine potvrđnice da se moramo zapitati nisu li sumnje u njezinu vjerodostojnost neopravdane. Ako pak uzmemo u obzir da Grgur IX. izričito tvrdi da Andrijine isprave, koje su mu podnijete na uvid, imaju voštani pečat, osim jedne za koju kaže da ima zlatni pečat (*sicut in eius privilegiis munitis sigillo cereo et bulla aurea continetur*), onda se naše uvjerenje u vjerodostojnost analizirane isprave još više pojačava.

Nasuprot tome stoje ozbiljne Tanodijeve sumnje koje se ne mogu lako odbaciti. Njegov prigovor o sumnjivoj istovjetnosti protokola i eshatokola zlatne bule iz 1217. godine i analizirane isprave iz iste godine nije, doduše, tako jak kao što na prvi pogled izgleda. Tanodi u načelu ima, doduše, pravo, ali ima i iznimaka. Tako, na primjer, upravo potvrđnice Grgura IX. za kaptol i biskupa iz 1227. godine također imaju istovjetan i protokol i eshatokol. Da nisu sačuvane u izvorniku, to bi se činilo ozbiljnim udarcem vjerodostojnosti barem one isprave izdane kaptolu. Ovako je svaka diskusija presječena. Prema tome, identičnost protokola i eshatokola ne bi trebala smetati ni u ispravama iz 1217. godine.

Tanodijeve prigovore da ugarski kraljevi nisu upotrebljavali izraz *cartula* i »pobrkanost« teksta ne mogu se otkloniti tako jednostavno. Oni doista pobuđuju sumnju. Proturječnost je, dakle, identična kao i u Zlatnoj buli iz 1217. godine i nema razloga ne pretpostaviti da je riječ o istom razlogu: kancelar je, da si olakša posao, uzео nacrt potvrđnice i dodao mu protokol i eshatokol. Dapače, on si je posao utoliko više dodatno olakšao da se čak nije potrudio izmisliti drugu arengu i malo izbrusiti nacrt, u koji je prilično nespretno nagomilao potvrđivanje prava nad mnogobrojnim zemljama. Kancelar je tako došao na izvanredno lak način do svoje pristojbe, a kanonici do isprave providene kraljevim pečatom. Kraljev je kancelar pri tom morao imati više nego čistu savjest: nikakva protuzakonitost nije učinjena, a tako je čak i pomogao da se kraljev put u Palestinu ne oteže zbog rada na »boljoj stilizaciji«.

N. Klaić³⁴ smatra da je Emerikova darovnica iz 1199. godine³⁵ navedena u obje potvrđnice Grgura IX. iz 1227. godine krivotvorena. Ne vidimo za tu tvrdnju ikakva opravdanja. Ako se Grgur IX. 1229. godine izričito poziva³⁶ na tu ispravu i navodi »od riječi do riječi« njezin tekst, a Stjepan V. 1271. godine izričito kaže³⁷ da mu je ta isprava u izvorniku *predočena* i da joj on nije pronašao nikakve greške, onda tim izjavama, čini nam se, treba pokloniti vjeru, osim kad bi postojali vrlo jaki, uvjerljivi razlozi da u ispravu posumnjamo. a tih razloga nema. Dodajmo da ni Szentpétery nije dao ni najblažu primjedbu, na primjer da bi ta isprava bila »donckle sumnjiva«.³⁸

³⁴N. Klaić, n. dj. (bilj. 13), 305. Usp. i 312, bilj. 42

³⁵CD II, 339.

³⁶CD III, 271: *sicut apparet*.

³⁷CD V, 598, br. 49.

³⁸Szentpétery, n. dj. (br. 4) 56, br. 184.

N. Klaić nema povjerenja³⁹ u ispravu iz 1201., koja je unescena u potvrđnicu pape Grgura IX., izdanu za zagrebačkog biskupa godine 1227. Tkalčić ju je smatrao izvornikom,⁴⁰ a Dobronić⁴¹ dala reprodukciju originala, za koji je Smičiklas tvrdio da ga nije mogao pronaći. Ipak je N. Klaić i dalje skeptična i smatra da bi »valjalo ispitati njezinu vjerodostojnost«. Na drugom mjestu ona pak tvrdi da je od »isprava izdanih tobože od Andrije II. 1217. g. samo jedna, kako se čini, original (CD III, 157-159)«. ⁴² Naš uvaženi paleograf M. Pandžić decidirano tvrdi da je isprava sačuvana u izvorniku.⁴³ Time otpadaju i prigovori iz Györffyjevih analiza.⁴⁴

Rezultat naših analiza bio bi da su sve isprave doslovce navedene u potvrđnicama pape Grgura IX. iz 1227. godine vjerodostojne.

RIASSUNTO
SULL' AUTENTICITÀ DEI DOCUMENTI INSERITI NELLE BOLLE DI
PAPA GREGORIO IX DELL'ANNO 1217

Nelle Bolle di papa Gregorio IX rilasciate al capitolo ed al vescovo zagabrese sono inseriti otto documenti, importantissimi non solo per la storia del vescovato, ma anche per quella croata. Uno di questi documenti era già »un po' sospetto« a Szentpétéry, »molto sospetto« a Tanodi, mentre la N. Klaić era convinta che oltre a questo anche altri tre documenti - e tra l'altro anche quello più importante, la Bolla d'oro die Andrea II del 1217 sono dei falsificati. L'autore dimostra che tutti questi documenti sono autentici. Alcune strane formulazioni nei documenti CD III, 147 e CD III, 150 si possono spiegare in maniera soddisfacente con la tesi proposta dall'autore che il cancelliere del re Andrea II si era servito di un' abbozzo preparato dal vescovo, aggiungendovi le formulazioni introduttive e finali.

³⁹N. Klaić, n. dj. (br. 5), 37; n. dj. (br. 13) 307 i 312. Dodajmo usput da je, prema N. Klaić, n. dj. (bilj. 13), 312 »već I. Szentpétéry, a po njemu Z. Tanodi (Izprave zagrebačkih biskupa Stjepana I i II, str. 324) uvrstio među falsifikate onu kaptolsku ispravu iz 1217. g. kojom kralj tobože daje kanonicima prihod od moroških solana«. Riječ je o nesporazumu do kojega je došlo najvjerojatnije iz nepažnje. I. Szentpétéry (n. dj. 106, br. 326) i Tanodi (n. dj. 324) nemaju na tu ispravu nikakvih primjedaba. Tanodi čak izričito kaže da je ta isprava »potpuno vjerodostojna«. S druge strane, po N. Klaić, n. dj. (bilj. 5), 8 Zlatna je bula iz 1217. godine »navodno (je) unescena potvrđnica iz 1217.g.« (str. 39). Izgledalo bi kao da N. Klaić osporava da je Andrijina Zlatna bula iz 1217. godine unescena u Grgurove potvrđnice. Ali, mislimo da nema ni najmanje sumnje u to da je N. Klaić zapravo htjela reći da je riječ o »navodnoj povlastici iz 1217. godine«, pa te tvrdnje treba tako shvatiti.

⁴⁰I. K. Tkalčić, Povjestni spomenici slob.kralj.grada Zagreba I, Zagreb 1889, 4: originale in membrana.

⁴¹L. Dobronić, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz godine 1201., »Rad«, knj. 281, Zagreb 1951, dodatak nakon str. 318.

⁴²CD III, 13.

⁴³U opširnom pismu od 25. lipnja 1986. godine, u kojem se, između ostaloga, kaže da je »sama isprava besprijeckorna, po svim vanjskim karakteristikama. Divna kancelarijska, svečana gotica, s krasnim, ostrim hastama (kao mali tornjici katedrala) itd.« Najtoplije zahvaljujemo kolegi Pandžiću na nesebičnoj i toliko važnoj obavijesti.

⁴⁴Györffy, n. dj. (bilj. 4), 233, bilj. 60.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.